

Kâzimiyye'de bulunan atebe, yedinci imam Mûsâ el-Kâzım ile dokuzuncu imam Muhammed et-Takî'nin türbe-leridir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Mûsâ Kâzım Türbesi'ni Hârûnürreşîd yaptırmıştır. Daha sonra Şah İsmâil'in başlattığı onarım ve genişletme çalışmaları Kanûnî Sultan Süleyman tarafından tamamlattırılmıştır.

Diğer bir atebât şehri olan Sâmerâ Bağdat'ın 100 km. kadar kuzeyine düşmektedir. Halife Mu'tasım tarafından kurulan ve bugün küçük bir kasaba durumunda olan Sâmerâ'da onuncu imam Ali el-Hâdî ile on birinci imam Hasan el-Askerî'nin türbeleri bulunmaktadır. On ikinci imam Mehdî'nin kaybolduğuna inanılan yer de (serdâb*) Hasan el-Askerî'nin gömülü olduğu binadadır.

Necef, Kerbelâ ve Kâzimiyye'deki türbe-mescidler fevkalâde ihtişamlıdır. Hepsinin kubbeleri altın kaplı, minareleri altınla bezelidir. Çok uzaklardan bile parıltıları göz kamaştırır. Türbe-mescidlerin içindeki sandukalar, çepeçevre halis gümüş parmaklıklarla diğer mekânlardan ayrılır. Bu mekânlar Şîîler'in bilhassa muharrem ayındaki ihtifallerinin yapıldığı çok geniş avlular ile çevrilidir.

Diğerlerine nisbetle çok sade olan Hz. Ali'nin şehid edildiği tarihî Kûfe Mescidi, Necef'teki Hz. Ali Türbesi, Kerbelâ'daki Hz. Hüseyin meşhed'i ile burada nâdi-de mermerlerle kaplı olup içinde devamlı mumlar yakılan Hüseyin'in şehid edildiği yerde yapılmış oda, Hüseyin'in kardeşi Abbas'ın türbesi, Kâzimiyye ve Sâmerâ'daki türbeler yılın her gününde ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Bilhassa hac mevsiminde yoğunlaşan izdiham muharrem ayında doruk noktasına ulaşır. Ziyaretler esas itibariyle sandukanın etrafında tekbir getirilerek ve

özel dualar okunarak tavaf şeklinde yapılır. Bu şehirlere, bilhassa Şîî aydın ve ilâhiyatçıların yerleştikleri ilim merkezleri olarak da tanınmıştır. Necef'in diğer bir özelliği, yakın geçmişte şahlık rejimine karşı koyan mollaların sığınma yeri olmasıdır. XX. yüzyıl başlarında Kaçar hânedanı ile anlaşmazlığa düşen üç büyük Şîî âlim Mirza Halîl-i Tahrânî, Kâzım-ı Horasânî ve Abdullah-ı Mâzenderânî, daha sonra 1965'te son İran şahı tarafından sürgüne gönderilen Âyetullah Humeynî Necef'e yerleşmiş ve muhalefetlerini buradan sürdürmüşlerdir.

Kerbelâ'nın suyu ve toprağı, Hz. Hüseyin ve yakınlarının kanı ile karışmış olduğuna inanıldığından mübarek ve şifalı sayılır. Ayrıca hemen her Şîî, yanında Necef toprağından yapılmış küçük bir secde taşı (türbet veya mühr) bulundurur, namazda onun üzerine secde eder ve bunun faziletine inanır. Pek çok Şîî'nin idealinde ölünce bu topraklara gömülme arzusu yatar. İran, Hindistan ve Pakistan'dan varlıklı kişilerin cenazelerinin buralara getirilip gömüldüğü görülür. Yine pek çok Şîî hayatlarının son günlerini imamlara komşu olarak geçirmek düşüncesiyle buralara yerleşir.

Kâzimiyye'nin Moğol istilâsı sırasında geçirdiği büyük yangın, Necef ile Kerbelâ'nın önce Abbâsî Halifesi Mütevekkil zamanındaki tahribi, sonra da 1801'deki Vehhâbî tahrip ve yağması bir yana bırakılacak olursa, bütün bu yerler ve yapılar oldukça iyi korunmuş, tarih boyunca çok el değiştirmiş olmalarına rağmen büyük yağma ve tahriplere mâruz kalmamıştır. Bu şehirlere, bilhassa Şîî aydın ve ilâhiyatçıların yerleştikleri ilim merkezleri olarak da tanınmıştır. Necef'in diğer bir özelliği, yakın geçmişte şahlık rejimine karşı koyan mollaların sığınma yeri olmasıdır. XX. yüzyıl başlarında Kaçar hânedanı ile anlaşmazlığa düşen üç büyük Şîî âlim Mirza Halîl-i Tahrânî, Kâzım-ı Horasânî ve Abdullah-ı Mâzenderânî, daha sonra 1965'te son İran şahı tarafından sürgüne gönderilen Âyetullah Humeynî Necef'e yerleşmiş ve muhalefetlerini buradan sürdürmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 705; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 169; Vâsıf, *Târih* (İlgürel), s. 368; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 450; A'yanü's-Şî'a, I, 534-538, 627-629; II, 36, 40; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 181-182, 316; E. Honigmann, "Kerbelâ", *İA*, VI, 580-582; a.mlf., "Necef", *İA*, IX, 157-159; H. Viollat, "Sâmerâ", *İA*, X, 144-146; H. Algar, "Atabât", *El² Suppl.* (Fr.), s. 93-95; a.mlf., "Atabât", *Elr*, II, 902-904.

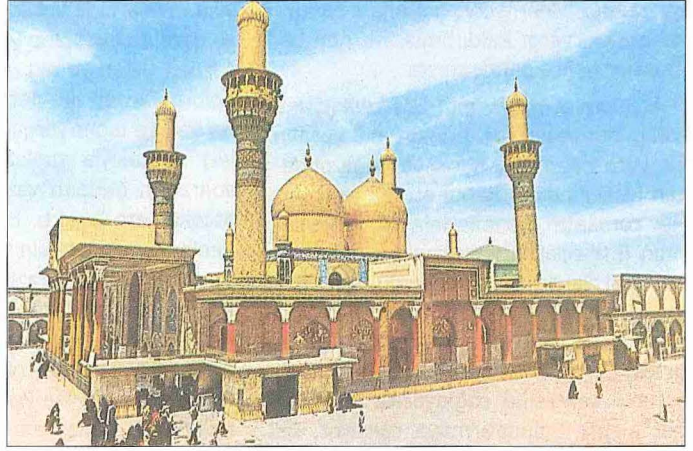
AVNİ İLHAN

ATEBETÜ'1-HAKÂYIK

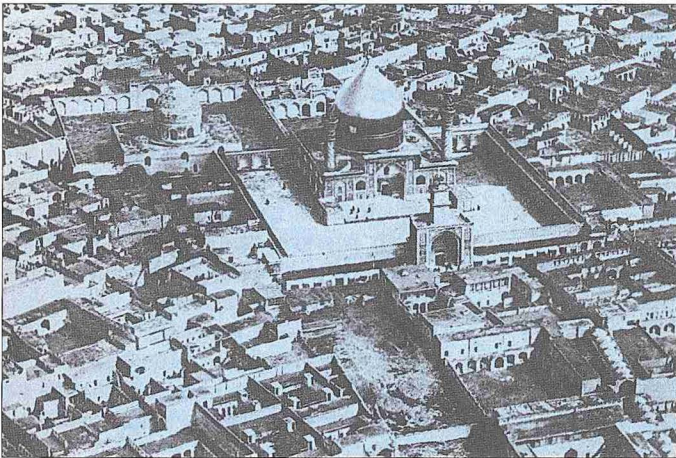
(عتبة الحقایق)

XII. yüzyıl Türk şairlerinden Edib Ahmed Yükneki'nin Doğu Türkçesiyle yazdığı ahlâk ve nasihata dair eseri.

İslâmî Türk edebiyatının *Kutadgu Bilig*'den sonra yazıya geçirilmiş en eski ikinci eseri olan *Atebetü'l-hakâyık*'in nerede ve ne zaman kaleme alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak doğuştan kör olan müellifi Edib Ahmed'in Yükneki nisbesine dayanılarak Türkistan'da Taşkent civarında, günümüze ka-

Mûsâ
el-Kâzım ve
Muhammed
Takî'nin
türbeleri -
Kâzimeyn /
Irak

Ali el-Hâdî ve
Hasan
el-Askerî'nin
türbeleri -
Sâmerâ /
Irak

dar yeri tam olarak belirlenemeyen Yüknük şehrinde yazılmış olabileceği ileri sürülmektedir.

Eserin adı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Necib Âsım *Hibetü'l-hakâyık*, M. Fuad Köprülü *Aybetü'l-hakâyık*, başka bazı edebiyatçılarla dilciler *Gaybetü'l-hakâyık* şeklinde okumak istemişlerse de Jean Deny ve Reşit Rahmeti Arat'ın *Atebetü'l-hakâyık* (hakikatlerin eşiği) şeklindeki okuyuşları eserin muhtevasına uygun bulunarak yaygınlaşmıştır.

Atebetü'l-hakâyık aruzun mütekârib (faülün / faülün / faülün / faül) bahriyle yazılmış manzum bir eserdir. Dinî ve içtimâî ahlâk esaslarını cemiyette yerleştirmek için çok defa âyet ve hadislerle desteklenen fikirler, kolaylıkla anlaşılabilir tarzda oldukça sade bir dil ile ifade edilmiştir. Bu özellikleriyle esere bir nasihat kitabı olarak da bakmak mümkündür. Kitapta yer alan âyet ve hadislerle, bu iki ana dinî kaynak İslâmî Türk edebiyatı sahasında bu ölçüde ilk defa kullanılmış ve bunlardan faydalanılmıştır. Bu tercümele aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin Türkçe'ye çevrilmesi yolunda atılmış ilk önemli adımlardır. Eser, İslâmî kitap tertibi geleneğine uygun olarak on beyitlik bir tevhid ile başlar. Daha sonra sırasıyla beş beyitlik bir na't, dört halifenin methi için yazılan beş beyitlik bir manzume, eserin sunulduğu Dâd Sipehsâlâr Beg'i metheden on dört beyitlik bir gazel ve altı beyitlik "sebebi te'lif" manzumesiyle devam eder. Bu beş bölümden sonra, bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı (on iki dördlük), dilin kötü sözlerden korunması (on iki dördlük), dünyanın dönekliği (on iki dördlük), cömertliğin methi ve hasisliğin yerilmesi (on dördlük), alçak gönüllülük ve kibir (yedi dördlük), dünya malına düşkünlük (altı dördlük), iyi huylar (on altı dördlük), devrin bozukluğu (yirmi bir dördlük) ve kitap sahibinin özür beyan etmesi hakkında (beş dördlük) olmak üzere toplam dokuz bölüm bulunmaktadır. Eserin tamamı on dört bölüm ve 101 dördlükten ibarettir. Kitabın sonunda kimin olduğu bilinmeyen aynı vezinle yazılmış bir dördlük, Emîr Seyfeddin'in Edib Ahmed'i "edipler edibi, fâzıllar başı" diye öven bir dördlüğü ile Emîr Arslan Hoca Tarhan'ın yine Edib Ahmed'i öven on beyitlik bir manzumesi bulunmaktadır. Eserin dördlükleri a a b a şeklinde kafiyeleştirilmiştir.

Atebetü'l-hakâyık'ın üçü tam, biri eksik dört nüshası bilinmektedir. Ayrıca yazma bir mecmua ile Türkçe Uygur metinleri arasındaki bir varakta da esere ait birer dördlük bulunmaktadır. 848'de (1444) Semerkant'ta Uygur harfleriyle yazılmış Semerkant nüshası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4012), yine aynı yerde 884'te (1480) İstanbul'da Abdürrezak Bahşi eliyle Uygur ve Arap harfleriyle yazılmış bir diğer nüsha (nr. 4757) ile, Arap harfleriyle ve muhtemelen İstanbul'da yazılmış nüshalar (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 35552) tamdır. Uzunköprülü Seyid Ali'ye ait eksik nüshanın ise bugün nerede olduğu bilinmemektedir (bk. R. R. Arat neşri, s. 32). Esere ait birer dördlük ihtiva eden yazma mecmua Ankara Maarif Kütüphanesi'nde (bk. R. R. Arat neşri, s. 34), Türkçe Uygur metinleri arasındaki varak ise Berlin'de Prusya İlimler Akademisi'ndedir (T. I. TM 287).

Eser ilim âlemine ilk defa 1906 yılında Necib Âsım (Yazıksız) tarafından tanıtılmış, bu tanıtımdan sonra eserin faksimile, metin, tercüme ve açıklaması yine Necib Âsım tarafından neşredilmiştir (1918). Bunu aynı yazarın Semerkant

ve İstanbul nüshalarını karşılaştıran bir makalesi takip etmiştir. Daha sonra F. Köprülü, W. Radloff, J. Deny, T. Kowalski gibi Türkologlar tarafından da ele alınıp işlenen eser, son olarak Reşit Rahmeti Arat tarafından bilinen ve elde olan bütün nüshalarından istifade edilerek kitap halinde (önsöz, giriş, metin, tercüme, notlar ve izahlar, tahlilî fihrist, faksimile) neşredilmiştir (İstanbul 1951).

BİBLİYOGRAFYA :

Edib Ahmed b. Mahmud Yüknükî, *Atebetü'l-hakâyık* (nşr. R. R. Arat), İstanbul 1951, s. 1-39; N. A. Balhassan-Oghlou, "Un texte ouïgour du XIIe siècle", *KSz.*, VII (1906), s. 257-279; a.mlf., *Hibetü'l-hakâyık*, İstanbul 1334-1918 (1. kısım metin, tercüme ve izah, 2. kısım faksimile); Necib Âsım, "Uygur Yazısı İle Hibetü'l-hakâyık'ın Diğer Bir Nüshası", *TM*, I (1925), s. 227-233; Köprülüâde Mehmed Fuad, "Aybetü'l-hakâyık'a Dair", a.e., s. 255-257; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 204-210; a.mlf., "Hibet al-hakâyık", *Araştırmalar*, s. 45-67; Tuncer Gülensoy, "Edib Ahmed b. Mahmud Yüknükî", *TDEA*, II, 450.

TUNCER GÜLENSOY

ATEH

(الته)

Bir ehliyet ârizası,
akıl eksikliği ve zayıflığı hali.

Sözlükte "aklı zayıflamak, eksilmek, bunamak, bir şeye düşkün olmak" anlamlarına gelen ateh, İslâm hukukunda kişinin hukukî tasarruflarına belirli sınırlamalar getiren bir ehliyet ârizası kabul edilmiştir (bk. AVÂRİZ). Bu durumda olan kimseye ma'tûh denir.

Ma'tûhun anlayışı noksan, söz ve davranışları tutarsız, işlerinde tedbiri eksiktir (krş. *Mecelle*, md. 945). Ma'tûhlar, temyiz gücünden tamamen mahrum olup olmalarına göre iki grupta ele alınırlar. Temyiz gücünden tamamen yoksun olanlar ehliyet bakımından akıl hastaları gibidirler; edâ (fiil) ehliyetleri hiç yoktur. Temyiz gücüne sahip olanlar ise mümeyyiz küçük hükmünde olup eksik ehliyetlidirler (*Mecelle*, md. 978). Ma'tûh denince kastedilen de daha çok bu ikinci gruba girenlerdir.

Ma'tûhun alım satım, kira, vedîa, âriyet akdi gibi sözlü tasarrufları (hukukî muameleleri) mümeyyiz küçüklerin tasarrufları gibi üçlü bir ayırma tâbidir. Hibe kabulü gibi tamamen lehte olan muameleler kimsenin rızasına bağlı olmak-sızın geçerlidir. Hibede bulunmak, vakıf

Atebetü'l-hakâyık'tan iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4012)

